

HERINNERINGEN AAN DE VELUWE.

DOOR

F. W. VAN EEDEN.

(Vervolg en slot van bl. 176.)

Wie over den centraalspoorweg de Veluwe doorkliegt, ziet bijna niets dan een troosteloze, verlatene zandwoestijn. Hij geeft de oude oorkonden gelijk, die de Veluwe een "wild, bijster land" noemen, en is geneigd den ouden naam Felua af te leiden van Fel-ouwe, het woeste, wreede, kwade land, of van Fal-ouwe, het land van den booze. Zoo spreekt ook VIRGILIUS van *colles maligni*, voor onvruchtbare heuvels. (Georg. II. 179). (Over den naam Fal leze men SIMROCK, *Deutsche Mythol.* p. 470, 4e ed.) Maar ook hier moet men niet te haastig oordeelen. In die schijnbaar onafzienbare zandzee liggen landschappen verborgen, zooals Nederland ze weinig kent. Stap uit aan welk station gij wilt, en neem den wandelstaf op, en gij zult de Veluwe leeren liefhebben.

Slechts zelden hoorde ik van de schoone omstreken van Harderwijk, en de eerste door wiens geschriften ik daarop opmerkzaam ben gemaakt, was een vreemdeling, — maar die Nederland en onze koloniën meer heeft gewaardeerd dan menig Nederlander, die zijn geld buitenslands gaat verspillen, om niets terug te brengen dan de kwitantien der hôtels. Die vreemdeling was Dr. JUNGHUHN, die te Harderwijk, in het somberste tijdperk van zijn leven, in de natuur zijn troost vond en over de omstreken dier stad eenige onsterfelijke regelen heeft nagelaten.

Hulsthorst is het eerste station voorbij Harderwijk. Daar is men

spoedig onder het geboomte en in eene natuur van bijzonder karakter. De bodem is hier zandig, maar het zand is lichter van kleur en lossers dan elders op de Veluwe; het gelijkt op duinzand.

Hooge berken, dennen en eiken beschaduwen den geelachtigen, zandigen, met mulle wagensporen geteekenden weg. Aan hun voet is de bodem bedekt met een liefelijk groen, donkerder dan de heide, en hier en daar zwarte bessen dragend. Dit is de kraaiheide (*Empetrum nigrum*), die wij elders op de Veluwe slechts schaars hebben gevonden. Oorspronkelijk groeit deze plant op rotsen en bergen; in lage veenachtige heiden komt zij nu en dan voor, doch hier bedekt zij schier overal den bodem tusschen de berken, die met hun witte stammen tegen het donkere groen afsteken en wier fijn gebladerte een trillend zonlicht doorlaat.

Weldra wordt het landschap anders. De gulle zandweg is door lage ongelijke walletjes omzoomd, bedekt met glanzig mos. Aan eene beek, die deze walletjes afbreekt, groeit een der grootste en schoonste paddestoelen van het geslacht *Agaricus*, de *A. procerus*, in Frankrijk "le grand parasol" genoemd. Hij heeft een hoogen, regten steel met een breeden witten ring en een wijd uitgespreiden hoed, die met donkerbruine schubben regelmatig is geteekend. De witte plaatjes, die onder den hoed een regelmatig stralenkrans vormen, de witte kiemkorrels, de breede ring, kenmerken de afdeeling *Armillaria*. De *Agaricineeën* (wier straalvormig geplaatste plaatjes onder den hoed een voornaam kenmerk zijn) zijn door den zweedschen onderzoeker ELIAS FRIES verdeeld in 20 geslachten, en bevatten thans ruim 1800 bekende soorten. Het stelsel van FRIES is voor de hoogere zwammen wat het stelsel van LINNAEUS voor de zichtbaar bloeiende planten is geweest. Nog altijd is het onze beste gids in dien vreemden, oogenschijnlijk verwarden doolhof van vormen, en wie eenmaal met dien gids den doolhof betreden heeft, blijft FRIES altijd dankbaar. Als de bloemen zijn verwelkt en een natte herfst damp op bosschen en heuvels rust, en de natuur voor den oppervlakkigen wandelaar reeds niets meer heeft dan weemoedige herinneringen, dan ziet de leerling van FRIES overal een nieuw en verjongd leven ontluiken, overal oude kennissen en vreemde boeiende vormen, die hem telkens en telkens doen uitroepen: "Wat is toch die eeuwig rijke natuur?"

ELIAS FRIES is een merkwaardig man geweest. Zijn leven was gewijd aan de studie der planten, maar vooral van de paddestoelen. Hoogst

eenvoudig in zijn leven, vriendelijk en hulpvaardig voor allen die hem raadpleegden, leefde hij stil en gelukkig in die studie en stierf te Upsala in 1878 in hoogen ouderdom, een reuzenwerk achterlatende, dat eeuwen zal trotseeren.

Maar FRIES is niet gestorven. Hij, wiens geest in de beschouwing van het Oneindige is opgegaan, leeft eeuwig.

Het tooneel verandert. Regts van ons wijkt de bemoste zandwal meer en meer terug, en door het geboomte heen zien wij hooge groene heuvels, duinen met sparren en beuken begroeid. Links van den weg is het land vlak, bedekt met jonge dennen en heide daartusschen. Het donkere geboomte aan den duinkant is in tegenstelling met het lichte groen der jonge dennen en de rooskleur der heide. Alles is stil rondom ons; alleen een paar kunstmatige heuvels kenmerken de aanwezigheid van kolenbranders.

Bij een kromming van den weg zien wij ons in een donker woud. De dennen en sparren regts zijn hoog en zwaar; de vlakke links gaat in een helling over: 't is als zijn wij in een gebergte.

Maar ook dit tooneel is spoedig voorbij en wij komen weder in zonniger streek. Ter wederzijde eikenhout met hooge, rijkbloeiende heide en de onafscheidelijke windhalm (*Aira flexuosa*). Langs den weg overal de geoorde wilg (*Salix aurita*), een onzer heesterachtige wilgen met kleine ronde gerimpelde blaadjes, op diluviale gronden talrijk.

Wij zijn nu in de Leuvenumsche bosschen, niet ver van het beroemde Suevenkamp, waarschijnlijk dezelfde plaats, die in eene oorkonde van de 12de eeuw "Halle suavo" genoemd wordt. Maar daarheen ligt thans onze weg niet. Wij wandelen steeds regtuit op een breedten onregelmatigen boschweg met diepe wagensporen. Midden op dien weg bloeit de geduldige hardkelk en schitteren de goudgele breede hoedjes van een zwam (*Polyporus perennis*). Vóór ons uit wordt het vergezigt begrensd door een groep hooge dennen, wier slanke stammen en donkere gewelfde kroonen herinneren aan den pijnboom van Italië (*Pinus Pinea*). Daarachter zweven zilveren wolkjes in een wazige lichtblauwe lucht.

Voor het eerst hooren wij watergeruisch. Een beekje snijdt onzen weg en vormt een kleinen waterval, die langs de zwakke helling omhoog schiet. Daar is het gras zoo groen en de oeverrand zoo uitlokkend, dat wij ons er neerzetten op den grond, gelijk onze heidensche voorvaderen, en in stille beschouwing van het voorbijvliegende schuim onzen geest een korten tijd in vrijheid laten. Hier zwegen de wan-

klanken der wereld en van het menschelijk leven; hier was de zalige rust der goden weder een oogenblik ons deel; hier stemden wij in met het beroemde gebed van SOCRATES:

“O Pan en gij goden van deze plaats, geef mij de innerlijke schoonheid der ziel en laat mijn uiterlijk in overeenstemming zijn met die schoonheid van het innerlijke. Laat ik den wijze altijd rijk achten, en geef dat ik slechts zooveel rijkdommen moge bezitten als een verstandig man kan dragen en gebruiken. Hebben wij nog een anderen wensch? Ik voor mij heb niets meer te vragen.”¹

De Staverensche beek, aan wier oevers wij zijn gezeten, komt van den kant van het geheimzinnige Uddelermeer en loopt onder den naam van Hierdensche beek bij Harderwijk in de Zuiderzee.

De duinen ter regterzijde zijn nog hooger dan de vorige en door digt geboomte, vooral zware zilversparren, beschaduwd. Onze weg loopt door eene breede vlakte aan den voet der duinen en is gedeeltelijk met gras begroeid. Links vloeit de beek, omzoomd door elzen, gagel, hooge brem (*Sarothamnus vulgaris*), sprekelenhout, wilgen, jeneverstruiken en enkele hulsten. Digt bij het water zijn de randen der beek met donkergroen levermos (*Marchantia polymorpha*) als met een schubbig kleed bedekt. Overal wiegelen tusschen de struiken de breede bruine pluimen van de zandhelm (*Calamagrostis epigeios*), die eigenaardig is aan de Hollandsche zeeduinen, en hier in de plaats van de *Aira flexuosa* optreedt en een losseren bodem aanduidt.

Het kwam mij zoo voor, alsof hier in overouden tijd een rivier geloopt heeft.

Bij de “Zwarte Boer” wordt het landschap meer en meer open en vlak. De blaauwe Scabiosa’s (Duivelsbeet, *Succisa pratensis*), het rozeroode kartelblad (*Pedicularis palustris*), hier en daar turfmos (*Sphagnum*) en een enkele donkerblauwe gentiaan zeggen dat wij de heide naderen. Spoedig staan wij aan haren rand, begrensd door onze beek, waarover wij hier gemakkelijk kunnen heenstappen. Wij volgen haar modderigen oever, overal bedekt met de fraaije, donkerroode ronde blaadjes der vliegenvangers (*Drosera*), die met de gansche bende der zoogenaamde vleeschetende planten zooveel gerucht hebben gemaakt. Die arme planten! Overal wil de mensch een beeld vinden van zijne eigene

¹ Dit gebed is te vinden aan het slot van den *Phaedrus* van PLATO.

ellendigheid. Omdat hij dieren slagt en zich met huu vleesch en bloed verzadigt, moeten de planten dit ook doen!

Het schijnt mij echter nog niet zeker te zijn of de bedoelde eigenschap niet veeleer louter zelfverdediging ten doel heeft.

Onze heide is ditmaal niet onafzienbaar, en voor ons uit door hoog geboomte begrensd. Dat zijn de bosschen van het oude Staveren.

Over zonnige heuveltjes gaan wij van de heide in het bosch. Tus-schen het eiken hakhout groeit overal de gamander (*Teucrium Scro-donia*), wiens fijn gevormde groen-gele bloemen zoo geestvol met de donkerroode helmknopjes zijn versierd. Er is een geheimzinnige magt, die de ontzaggelijke verscheidenheid van vormen in het plantenrijk beheerscht. Die magt is niet de natuurkeus alleen, — want dan zou het aantal vormen slechts zeer gering zijn, naar bodem, klimaat, stand-plaats en invloed van het licht afwisselen. Er is echter nog iets anders in de planten, iets dat in verband staat met hetgeen wij hare schoonheid noemen. Ieder plantentype draagt het kenmerk van een bijzon-der schoonheidsbegrip, eene persoonlijkheid, waarvan wij den oor-sprong in de diepste diepte der natuur niet kunnen doorgronden — evenmin als den oorsprong des levens.

Dat de schoonheid der bloemen zou dienen om bepaalde insecten te lokken en alzoo eene doelmatige bevruchting in de hand te werken, is nog niet als doorgaande regel aangetoond, doch al ware dit zoo, dan nog zou de oneindige rijkdom van vormen, zoowel in bloemen als insecten, de kracht van onze bewering slechts verdubbelen.

Dezelfde wetten, naar welke zich de vormen in planten en bloemen ontwikkelen, beheerschen ook de vorming der kristallen, de schep-ping van muziek uit geluiden, van beelden uit gedachten.

Een ideale, absolute eeuwige schoonheid beseffen wij alleen uit de schoonheid van elk bijzonder tijdelijk verschijnsel. De heilige verhef-fing, die ons bezielt bij het aanschouwen van de godenbeelden der Grieken, bij het hooren van de symphoniën van Beethoven, deze is het ook, die de roos en de lelie en het viooltje van oudsher tot vrien-dinnen onzes levens heeft geheiligd, die in alle planten en bloemen een onuitsprekelyke bron van gemoedsrust vindt.

Dat is een dichterlijke hypothese. O ja, maar ook de natuurkeus is een hypothese. Ieder kieze wat hem welkom is, of — wat beter is — verbindte beide tot een schoon geheel.

Met eerbied treden wij onder het hooge geboomte van het Stave-

rensche bosch. Zijn karakter is eerwaardig, ernstig, vol nagalmen uit het grijs verleden. Op de begroeide heuveltjes onder de hooge boomen zien wij het Salomons-zegel, het Eenblad en de witte Oxalis, drie vriendinnen uit het Haagsche Bosch.

De naam Staveren (hier gewoonlijk Staverden) bevestigt de oude overlevering, dat de Veluwe, na de nederzetting der Anglen en Weri-nen, vóór de invoering van het christendom, een geruimen tijd onder Friesche heerschappij heeft gestaan. Toen was het Veluwsche Staveren welligt, evenals het Friesche, het middenpunt van een zeer bevolkte en welvarende landstreek en tevens een heilige plaats. De groote beteekenis dezer plaats blijkt vooral ook daaruit, dat graaf Reinald van Gelre in het laatst der 13e eeuw het voornemen heeft gehad, haar tot een stad te verheffen, welk voornemen echter nooit is uitgevoerd. Een stad op de heide? Of was toen welligt de Staverensche beek een bevaarbaar water?

Het kasteel is op eeuwenoude grondvesten in den stijl der vorige eeuw herbouwd; het is omringd door een breede gracht — deftig, aristokratisch. Rondom het kasteel liggen donkere lanen langs het breede water, dat in een digt begroeid gedeelte van het bosch een klein eiland vormt. Op dat eiland staat een ovaal-ronde grafsteen met het opschrift:

LEONORE 1356.

Is hier het graf van ELEANORA van Engeland, de zuster van EDUARD III, de fiere, diep miskende gemalin van den zelfzuchtigen REINALD II, of van een andere LEONORA, de zwarte vrouw van den Wildenborch, door STARING zoo liefelijk bezongen?

De grafsteen en het opschrift zijn niet antiek. Hier is dus een praalgraf, maar met beteekenis, want het slot Staveren is een der geliefkoosde verblijven geweest van de oudste graven en hertogen van Gelderland.

Op de plaats waar het praalgraf staat, zijn vroeger de overblijfsels van een oud gebouw gevonden, waarschijnlijk de kapel, aan welke REINALD I in 1295 een inkomen gaf. (Zie NIJHOFF, Gedenkw. v. Gelderland, I, n°. 49).

De oude Saksers hadden geen tempels en ook geen veelgodendom. Zij vereerden een hoogste Magt onder verschillende namen, waarvan de dichters later goden hebben gemaakt. In den Beowulf, het eenige angelsaksische heldendicht uit den voorchristelijken tijd, dat ons is bewaard gebleven, wordt de hoogste Magt genoemd "Metod" — een naam, onjuist door "noodlot" vertaald, maar die naauw verwant is aan ons "Meten."

Metod was de eeuwige Maat der dingen, zichtbaar in den sterrenhemel, in het op- en ondergaan der zon, in de afwisseling van de jaargetijden, in het menschelijk leven en de vormen der geheele natuur.

Dat innige geloof in eene Magt, die alles met juistheid heeft afgemeten, bezielde het geheele leven onzer germaansche voorvaderen. In hunne bijeenkomsten in de gewijde bosschen waren godsdienst en maatschappij als tot één geheel zaamgeweven, gelijk bij de Grieken godsdienst en schoonheidsgevoel. Zij hadden veel strenger begrippen van zedelijkheid dan hunne romeinsche en christelijke vervolgers. TACITUS en BONIFACIUS blijven daarvan de onwrikbare getuigen. Sedert de wereldheerschappij der Romeinen is de menschheid eigenlijk zedelijk achteruit gegaan.

Ook hier fluistert de wind zoo raadselachtig door de hooge, donkere boomen, over het graf van LEONORE, en vraagt: Wat is waarheid? — en de vriendelijke maagdepalm in het gras, met hare donkergroene glanzige blaadjes en zachtblauwe, vijfdeelige bloemkroon geeft ons antwoord, en wijst ons troostvol op de Eeuwige Maat der dingen, die door geen wereldheerschappij kan worden verstoord.

Wederom zijn wij op de heide. Achter ons ligt het donkere bosch van Staveren; links, zeer in de verte, zien wij de boomrijke heuvelen van Hoog-Soeren, regt vóór ons de oude kerk van Garderen, een hoog punt, dat uren in den omtrek in het oog valt; regts een onafzienbare donkere boschrand. Dat zijn de bosschen van Speulde, Sprielt en Putten, een woud-oppervlakte van ruim 1600 bunders. Daarheen leidt onze weg.

Het karakter van deze bosschen verschilt zeer van die, welke wij tot nu doorwandeld hebben. Het bosch zelf, nu en dan afgebroken door heidevlakten, ligt op een heuvelachtigen grond. De holle zandweg, meestal lager dan het bosch, is zoo smal, dat twee wagens elkander slechts op enkele plaatsen kunnen voorbijrijden. De boomen zijn niet hoog, zeer oud; eiken, maar ook veel beuken, lijsterbessen, hulsten, sleedoorn, wild door elkander groeiende, krom en van onderen op vertakt, dikwijls schilderachtige groepen vormend, doch niet dicht op een en daarom zelden schaduwrijk. Tusschen de boomen groeijen hooge, rijkbloeiende heidestruiken, gele brem, boschbessen, vossbessen en bramen. De heide heeft de overhand. Overal ziet men haren rozerooden gloed met de wiegelende gele pluimen van den windhalm tusschen het

lichte groen. Het is een zonnig, zandig bosch, niet verheven, maar eer armoedig, schraal, — juist in overeenstemming met den bodem. Dit bosch is alles wat de natuur in deze streek uit zich zelve geven kan, en dus in zekeren zin een oerwoud, niettegenstaande het sedert misschien vijftien eeuwen onder het regelmatig beheer van menschen is geweest.

Het bosch is en was reeds in den voorchristelijken tijd gemeenschappelijk eigendom van de bewoners dezer streken; het is in gelijke deelen verdeeld. De gezamenlijke eigenaars, maalmannen, komen op geregelde tijden bijeen om de belangen van het bosch te bespreken en het te kappen hout te verdeelen. Die bijeenkomst geschiedde voorheen in het bosch onder een eeuwenouden boom, en deze plaats was tevens het maatschappelijk, godsdienstig en feestelijk punt van zamenkomst.

Dien toestand vindt men niet bij wilde, zwervende volken, maar alleen bij die, welke, door wetten geregeerd, den landbouw uitoefenen. Die toestand was eigenlijk in beginsel dezelfde als die van de groote ondernemingen van onzen tijd en is van niet geringen invloed geweest tot het behoud der eeuwenoude bosschen, die, waren zij in handen van bijzondere personen gekomen, reeds lang zouden verdwenen en uitgeroeid zijn.

Nog is hier de maalschap; nog komen de maalmannen geregeld bijeen; nog staan deze bosschen onder het beheer van boschvaders; — maar lang zal die toestand niet meer duren. De oude wet, die voor de bosschen zoo behoudend heeft gewerkt, doet ook voor de opene heide haar invloed gelden en houdt daardoor de ontginning dier heide tegen, — niet omdat de wet geene ontginning gedooft, maar omdat de gezamenlijke eigenaren meerendeels ouverzettelijk aan hunne oude gewoonte gehecht zijn.

Als de vrije veluwsche markgenooten en maalmannen nog in tijds hunne belangen inzien en gezamenlijk hunne gronden willen verbeteren en de heide tot bosch- en bouwland maken, zullen zij vrije mannen blijven; — anders is het tijdstip niet ver, waarop zij tot daglooners, lijfeigenen der 19e eeuw, zullen worden vernederd.

Bijzonder merkwaardig acht ik het groot aantal beuken in deze bosschen, daar toch de eik algemeen geacht wordt de meest oorspronkelijke boom dezer landen te zijn en de beuk als later ingevoerd beschouwd wordt. Dat echter beuken reeds in de 9e eeuw hier overvloedig voorkwamen, bewijst de naam Bocchurst (Boekhorst), die reeds in

eene oorkonde van het jaar 806 genoemd wordt. (Sloet, Oork. B, n°. 25). Eene latere oorkonde (van 1267, id. n°. 898) levert het bewijs dat het bosch voornamelijk uit beuken bestond en dus de naam daarvan afkomstig was.¹

De meestal niet dikke stammen toonen oogenschijnlijk geen hoogen ouderdom; zij groeijen echter langzaam op dien schralen grond. Tusschen Garderen en Houtdorp loopt een schilderachtige holle weg, ter wederzijde door hooge zandwallen begrensd. Op die wallen staan oude eikenstronken, die, hoewel niet hoog, zoo verbazend van omvang zijn, dat een leeftijd van 1000 jaren daarvoor gerust kan worden aangenomen. Zij zullen den beroemden Pharamond in het bosch van Fontainebleau weinig in leeftijd toegeven.

De koningseik in het Speulderbosch, waaronder onze stadhouder WILLEM III zijn jagthalte hield, en die dus minstens 250 jaar oud moet zijn, is een bewijs voor dien langzamen groei. — Die boom bewijst tevens dat het bosch in ouden tijd geheel hetzelfde aanzien moet gehad hebben als thans en dat men het met niet minder regt een oerwoud kan noemen als het onlangs uitgeroeide Beekbergerwoud. — Dit woud lag op lagen bodem, in water en modderpoelen en had daardoor een grooteren rijkdom aan planten en meer verscheidenheid in zijn voorkomen. Het stond echter evenzeer sedert eeuwen onder 's menschen invloed.

Te vergeefs zoekt men in deze zandbosschen naar zeldzame planten. Dagen lang kan men er rondzwerven zonder iets anders te zien dan de eentonige heideflora. In het kreupelhout wilde kamperfoelie, sleedoorn, sprekelenhout, op den bodem zeer gewone mossoorten (*Hypnum splendens*, *H. tamariscinum*, *H. loreum*, enz.), overal de rozenroode hei en de gele windhalm. Daarbij de indruk van eenzaamheid, verlatenheid en stilte, — nergens een menschelijk wezen, — weinig dieren; alleen vlugge eekhorentjes of, zeldzamer, schuwe herten.

Het schoonste sieraad van de meest opene plaatsen is de *Epilobium angustifolium*, eene slanke hooge plant met wilgachtige bladen en groote helder rooskleurige bloemen, vooral kenbaar aan hare lange

¹ In die oorkonde wordt Boekhorst door den heer VAN WISCH aan het klooster Bethlehem afgestaan, onder voorwaarde dat de markgenooten, die hunne toestemming gaven, het *eiken-* en *elzenhout* en het weiderecht behouden. Het beukenhout zal dus, als het voornaamste, voor het klooster bestemd geweest zijn.

zaaddoozen en het overvloedige zijdenachtige zaadpluis. Het heeft mij steeds verwonderd dat een zoo fraaije plant, die in ons land op veenachtige heide- en duingronden lang niet zeldzaam is, geen anderen inlandschen naam bezit dan het door het volk nooit gesproken Basterd-wederik! In enkele streken van Groningen alleen heet zij Slangenkruid en ook Kattenstaart, doch dezen laatsten naam geeft de landman al zeer spoedig aan alle hem onbekende planten met lange bloemtrossen of aren. De oude latijnsche naam "*Filius ante patrem*", wegens de zeer spoedig aankomende vruchten, is kenmerkend, ook voor de hedendaagsche opvoeding.

De fransche, duitsche en engelsche namen hebben ook meer gehalte: *Osier fleuri*, *Laurier de St. Antoine*, *Pelle-bosse*, *Eberkraut*, *Antonikraut*, *Feuerkraut*, *Rosebay Willow-herb* enz. Ons bastaard-wederik schijnt van het Duitsch *Weiderich* (Wilg-kruid) afgeleid. Volgens de namen *Antonikraut*, *Laurier de St. Antoine* en *Eberkraut*, moet de plant in overouden tijd zeer geacht geweest zijn. De ever, bij de Germanen het zinnebeeld van de zon en de levenwekkende natuur, werd bij de christenen de goedaardige speelnoot van den H. Antonius. Oudtijds was de wortel een beroemd middel tegen waterzucht en hadden de bloemen merkwaardige eigenschappen. Men kan er ook rood mede verwen en van het lange pluis zijn indertijd weefsels gemaakt.

Naarmate wij verder noordwaarts gaan, wordt het geboomte hooger en zwaarder. Onder de schaduw der uitgespreide eiken zien wij minder heide en meer boschbessen; hier en daar ook de Vossebessen (*Vaccinium Vitis Idaea*) met hare harde glimmende blaadjes, wit-rose bloemen en vuurroode vruchtjes. De Vossebessen, ook Hondsbessen en roode Krakelbessen genoemd, zijn met de boschbessen, vooral in de oostelijke streken des lands, op de hooge diluviale gronden talrijk. Zij zijn niet vergiftig en kunnen evenals de boschbessen gegeten en ingemaakt worden. In de bosschen van de Veluwe, rondom Lochem en Borkulo en in het bosch van Vilsteren in Overijssel vond ik ze op de oudste en wildste plaatsen.

Eindelijk komen wij weder in menschenlijke omgeving: een paar boerenwoningen en het huis van den boschwachter. Deze buurt heet Drie, oudtijds Thri. Hier stond voor vele eeuwen de kolossale boom, waaronder de maalmannen van het Speulderbosch bijeenkwamen; hier was ook een heilgdom, "het heilige huisken", een christelijke kapel, opgericht om te voldoen aan de gewoonte der arme bekeerde heidenen,

voor wie het godsdienstig en maatschappelijk leven steeds een ondeelbaar geheel was geweest.

Hier is het bosch hoog en lommerrijk. Vele oude iepen staan tuschen de beuken en eiken. De roode Sedum (rood St. Janskruid, *Sedum purpurascens*) met zijn dikke blaauwgroene bladen en fraaije roode bloemen, komt hier vrij talrijk voor, en vlak over het huis vond ik een fraai exemplaar van den *Agaricus radicans*, een hoedzwam met een langen peenachtigen wortel. Ook de *Agaricus rubescens*, die bij het doorsnijden een roode tint krijgt, was hier in September talrijk.

Naast de boschwachterswoning ligt, midden in een bouwland, een begroeid heuveltje, een grafterp uit den heidenschen tijd. Al deze bosschen en de gansche heide in den omtrek van Garderen, ja de geheele Veluwe is bezaaid met oude grafheuvels, waarin gewoonlijk niet anders gevonden zijn dan urnen met de asch van verbrande lijken en zeer ruwe gereedschappen. Onze verre voorvaders waren lijkverbranders. De oude Egyptenaars en de Azteken balsemden hun lijken. De christenen namen het begraven eenvoudig van de Joden over — eigenlijk een barbaarsche gewoonte, — een halve maatregel, waardoor bodem, water en lucht voortdurend verpest worden.

Niet ver van Drie komen wij in het Sprielderbosch. In een donker beukenwoud leidt onze weg allengs opwaarts. De tallooze beukenstammen staan als witgrauwe zuilen om ons heen; de grond is bedekt met donkergroen mos, waartusschen de zeegroene kussens van het *Leucobryum vulgare* vrolijk afsteken. Weldra staan wij op den heuvel en zien in een stil en liefelijk dal, geheel door het bosch overschaduwd. Dit is het Heidensdal en de bron daar omlaag heet de Hertenbron. De naam "Solschegat", die in den omtrek veel wordt gebezigd, is bepaald een scheldnaam voor dit heerlijke plekje, maar heeft toch een overoude beteekenis. Bij Garderen heeft men nog den Solschen berg en de buurschap "het Sol".

Op den drassigen grond aan den oever van de bron liggen talrijke stukken steen, die oorspronkelijk niet uit den bodem voortkomen en dus afkomstig moeten zijn van een oud gebouw.

Hier is de plaats, waar voorheen de deelhebbers in de Sprielder- en Putterbosschen bijeenkwamen tot hunne vergaderingen, tevens godsdienstige en volksfeesten. Sedert 1606 worden de belangen van het bosch niet meer op deze plaats, maar in de kerk te Putten besproken, maar nog langen tijd daarna bleef het Heidensdal een gelierkoosde plaats van uitspanning voor de bewoners der omstreken.

De stukken steen zijn, zegt men, afkomstig van een in ouden tijd gesloopte kerk of een tempel of misschien van de steenen banken, waarop de vergaderingen werden gehouden. Volgens de overlevering is de kerk te Putten van deze steenen gebouwd.

In een der oudste oorkonden (van 't jaar 855) van de Veluwe komt eenmaal de naam Urthunsula bij Putten voor. (SLOET, Oork. boek, No. 45). Die naam herinnert aan de Irmen-sul der Saksers, de gewijde zuil aan den Osning in Westfalen, die door Karel den Groote werd vernield.

De Germanen waren geen eigenlijke "afgodendienaars." Hun voornaamste godsdienstige zinnebeeld en maatschappelijk bondsteeken was een zuil of pyramide, de voorstelling van de Eeuwige Magt, die het Heelal draagt (Universalis Columna). De naam Irmin, Eormen, Hermen, Herman was niet anders dan een der vele namen, die door verschillende volksstammen voor hetzelfde begrip (Universum — Heelal) waren aangenomen. De voor-christelijke Franken noemden zich Irmin-theod, het volk van Irmin; Eormen-grund in 't angelsaksisch beteekent de wijde wereld; ja, welligt is de naam Germanen door een latijnsche uitspraak van dit woord ontstaan. (Zie SIMROCK, Deutsch. Myth. 4e ed., p. 286). Vele dappere helden hebben dien naam Irmin of Herman gedragen; van daar de dwaling dat de Germanen een halfgod Irmin zouden vereerd hebben.

In Westfalen ligt nog het dorp Ermensulen en op de Veluwe, niet ver van hier, het dorp Ermelo. Hier heeft dus zeker in den Germaanschen tijd een zuil gestaan, het heilig teeken van vereeniging tot den eindeloozen strijd om het bestaan, waartoe de oude Germaansche stammen steeds moesten gereed zijn.

Een krachtvolle geest ademt in dit bosch. Hier hebben onze vaders de Hoogste Magt aangeroepen en elkander trouw gezworen tot in den dood.

De naam Urthunsula herinnert aan Urth, de oudste der Schikgodinnen (Nornen) volgens de Scandinavische poëzie. Urth, Werdandi en Skuld waren in die poëzie de beelden van het verledene, het tegenwoordige en het toekomstige. Urth (germ. Oerdh) was de magtigste. Niet alleen het verledene stelde zij voor, maar ook de oorspronkelijke magt, die het heelal beheerscht; niet alleen den dood, maar ook den oorsprong des levens, de eeuwige wereldorde. Gelijk bij de Grieken het noodlot zelfs magtiger was dan alle goden, — bij de Indiërs Rita de eeuwige boven alles gestelde orde der dingen ¹, zoo was Oerdh (Woerd)

¹ MAX MULLER, Hibbert Lectures, p. 239.

bij de Germanen een naam, in beteekenis weinig van Metod en Irmin verschillend, doch welligt bij bijzondere volksstammen in gebruik. Van het overeenkomstige angelsaksisch Vyrð is de naam Weirð-sisters afkomstig.

Gelijk wij den naam Metod terugvinden in *Maat*, zoo vinden wij Urth terug in de woorden, zamengesteld met oir (duitsch ur), zooals oordeel, oorzaak, oorsprong, oorlog, oorkonde, die nog altijd de beteekenis dragen van vastgesteld door een alles beheerschende wereldorde.

Zelfs in het latijn Ordo (orde) ligt een merkwaardige gelijkenis met het germaansche Oerdh. Beide zijn welligt uit één stamwoord gesproten. Het latijn Ordior, "ik weef", wijst op de bezigheid der schikgodinnen.

Urthunsula was een zuil, geen godenbeeld, maar een zinnebeeld, gelijk de Irminsul der Saksers, gelijk de boom Ygdrasill der Skandinaviërs, voorstellende den grondslag waarop de wereld rust. De spelling Urth doet ons noordelijken invloed, misschien van Anglen, Juten of Denen vermoeden. Volgens Tacitus behoorden de Anglen en Werinen tot de volksstammen die de groote Moeder Aarde (Terra Mater) vereerden. (*Germ.* 40.)

Nog leeft die naam in de plaatsnamen Zuilen, Zuilichem en Zoelen, Orthen bij Putten, Orde of Oerden bij Beekbergen; het Orderveld bij Hoogsoeren, Urdinge, Urlake, Ortina en Hortina der oude oorkonden.

De Romeinen, die de heerlijke scheppingen der Grieken half begrepen overnamen, en evenzeer de latere Noormannen, hebben met hun liederlijke goden het eenvoudige, kinderlijke geloof der Germanen bedorven, verward en voor ons onverstaanbaar gemaakt; maar hoe meer wij in de oudheid doordringen, hoe meer de eenvoud en de waarheid van de oudste godsdienst ons zal blijken.

Onze ruwe heidensche voorvaderen begrepen dat de mensch van brood alleen niet leven kan, dat zijn leven samenhangt met een edeler en ruimer leven, een eeuwige wereldorde — gesloten voor kortzigtigen eigenwaan — altijd open voor een kinderlijk en rein gemoed.

Hoe meer wij het dorp Putten naderen, hoe meer het bosch een ander karakter aanneemt. Meer en meer wijkt het wilde beuken- en eikenhout en zien wij ons omringd door aangelegde dennenbosschen. Hier heeft het rijk der maalmannen een einde en begint de vrije landbouw. In onafzienbare zuilenrijen verliezen de dennen zich in de donkere verte; een dikke, golvige moszode, waarin het glinsterend groene *Hypnum*

Schreberii den boventoon voert, vormt het tapijt, doch ook hier, tusschen de dennen, zien wij de grafheuvels der vaderen. Op een dezer heuvels, die van boven is vlak gemaakt, hebben wij een ruim uitzigt over heide en bosch, op de torens van Putten en Nijkerk. Een bordje met den naam "Germanenheuvel" bewijst ons dat de eigenaar dezer gronden zijn vaderen niet vergeten heeft. Gelukkig het volk, dat zijn vaderen eert; driewerf gelukkig als het ook den bodem, dien de vaderen met zooveel strijd gewonnen hebben, in eere houdt.

Wij zijn op de gronden van Schovenhorst, voor dertig jaren een opene heide, thans met bosschen en bouwlanden bedekt, die een vriendelijk landhuis omringen.

Er wordt heel wat over landbouw geschreven — nog meer gesproken. De beste landbouwers schrijven niet en spreken niet in 't openbaar, — maar hun arbeid roept: kom en zie!

Een Libanonceder met zijn donkere naalden en horizontale takken, staat nevens de *Deodara*, den heiligen ceder van den Himalaya met zijn lichter groen en de blaauwachtige volle pyramide van de amerikaansche *Abies nobilis*. Aan de overzijde van den grindweg steekt de top van een atlantischen ceder boven het lage geboomte uit. De *Abies Pinsapo* van de Sierra-Nevada, met streng mathematische vormen, als uit metaal gesmeed en de donkere *Abies Nordmanniana* van den Altaï met zijn zware, edel neerbuigende takken en breede naalden geven een vreemde tint aan het landschap, en bewijzen dat een onvermoeide arbeid alles te boven komt.

Alles groeit hier even welig; koren, voedergewassen, maïs, klaver, vruchtboomen; — en die rijkdom is voor een groot deel het gevolg van een goed gebruik van de schatten des bodems. Onder de heide ligt hier op sommige plaatsen een mergelbedding, die, op het land gebragt, daaraan kracht geeft.

Het dorp Putten is in een tijdperk van overgang. Vroeger lag het eenzaam en verlaten in de heide, thans is het aan den ijzoren wereldweg verbonden. Slechts hier en daar zien we nog enkele van die oude hutten, zonder vloer, schuin en scheef dooreen geworpen, waar in vorige eeuwen de Veluwbewoners in innige gemeenschap met de groote aardmoeder leefden. Thans regte straten, groote huizen, andere menschen, en het oude volk droogt meer en meer uit tot een onkenbare mummie.

Voorbij Putten loopt onze weg door een lage veenachtige heide op Vanenburg, een landgoed welks naam aan de poëzie van den voortijd

herinnert. In de vochtige heide groeit hier overal de *Andromeda polifolia*, met smalle harde blaadjes en ronde roode kleine vruchten. Deze komt op drooge heiden niet voor. Ook de donkerblaauwe gentiaan en de zonnedaauw zijn hier talrijk.

Langs Vanenburg komt men door een deftige laan met hooge boomen op een zonnigen landweg tusschen eiken hakhout, voorbij eenige rustige boerderijen en eindelijk bij een groot gebouw, waarin voorheen een papiermolen werkte. Die molen is thans verlaten, het rad is onbewegelijk, half vermolmd en met groen mos bedekt, maar het water schuimt en bruist er nog altijd vrolijk over heen en verliest zich in een snel vlietende beek. Zoo is de mensch, dien 't jagen naar goud heeft afgestompt voor de natuur. De natuur is eeuwig schoon, maar zijn rad draait niet meer!

Niet ver van daar ligt een der schoonste plekjes van het Putter bosch, Schoonderbeek, een overoude bezitting, reeds in de 15de eeuw genoemd. Daar zijn donkere, beschaduwde heuveltjes, waartusschen in diepe groeven of sprengen het heldere bronwater zich verzamelt om de beken te voeden. Ook daar blijkt de alles bezielende invloed van het water op den plantengroei en het landschap. Zon en water, dezelfde magten die het organische leven vernielen en verzwelgen, zijn tevens de groote bronnen, waaruit zich dat leven voedt.

Langs de beek loopt een breed, met talrijke bloeiende planten bedekt voetpad, aan de andere zijde begrensd door een bemosten zandwal onder jeugdig hout. Het water van de beek is geheel met planten bedekt. De helder groene blaadjes der *Callitriche stagnalis* (Haarsteng) staan dicht opeen, de breede, sierlijk ingesneden donkergroene bladen van een schermplant (*Thysselinum palustre*) wiegelen langs den rand. Langs de helling staat het geel bloeiende waterkruiskruid (*Senecio aquaticus*) en hooge distels, wier overrijpe bloemhoofdjes het witte wollige zaadpluis over de bladen hebben uitgestrooid. Ook de zwarte aalbes en de hulst zijn hier talrijk; beide behoorden tot de oorspronkelijke flora in de moerassige bosschen van ons land. In het uitgeroeide Beekbergerwoud waren zij algemeen, met het hertsgespan (*Leonurus cardiaca*) de boschwederik (*Lysimachia nemorum*), de hondsnetel (*Galeobdolon luteum*), de sleutelbloem (*Primula officinalis*), het goudveil (*Chrysosplenium*), het stevenskruid (*Circaea lutetiana*) en het eikenvaren (*Polypodium Dryopteris*). Al deze planten sterven meer en meer uit en zijn nog slechts op enkele wilde plaatsen in vochtige bosschen te vinden.

Bijna tegen den waterrand aan zien wij de met witte bloemkransen bekleede stengels van de wolfspoot (*Lycopus europaeus*) en de smalle, glanzige veeren van het grachtvaren (*Blechnum Spicant*). Ook de geoorde wilg bloeit langs den waterkant, en de bemoste wal aan de overzijde is bedekt met de gele bloempjes der rolklaver (*Lotus corniculatus*), de oogentroost (*Euphrasia officinalis*) met zijn violet-witte, nuffige bloemtrosjes en de blaauwe scabiosa (*Succisa pratensis*).

Dikwijls droom ik nog van dat vriendelijke pad. Maar dan is het veel langer en verliest zich in een groen gebergte. Vreemde bloemen trekken mij aan. Alles is anders, — ook natuur, — maar kalmer, onverstoorbaar rustig. Een helder licht glanst zonder te branden. Ik zie menschen, — maar veel edeler dan de menschen hier, — en als ik dan ontwaak, noem ik de werkelijkheid een droom en mijn droom de werkelijkheid.

We are such stuff
as dreams are made off, and our little life
is rounded with a sleep.

Uit het bosch komende, zien wij nog eenmaal het vriendelijk dorpje Putten vóór ons. Het klokgebrom van den ouden toren stemt aange-naam met de meer heldere toonen van de tusschen geboomte verscholen Roomsche kerk, en verkondigt het middaguur. Hier en daar zien wij arbeidsters met vuurroode doekjes, witte mutsen en blaauwe rokken huiswaarts keeren. Rood, wit en blaauw! Maar ook in zijn hart is het Veluwsche volk misschien het meest nationale van Nederland.

Midden op de Veluwe, hoog verheven en den omtrek beheerschende, is de toren van Garderen uren ver zichtbaar als een baken in de heide. Garderen is zeer oud, zeker een der oudste dorpen van ons land. Ver buiten het wereldverkeer, vroeger zelfs moeilijk te genaken over heidepaden en boschwegen, heeft het lang op zichzelf gestaan en daardoor nog een zeer oorspronkelijke tint behouden, ook in zijn bewoners.

Garderen was ongetwijfeld in den oud-Germaanschen tijd een zeer belangrijke plaats. Toen deze streken overal bewoond waren door dezelfde stammen, wier grafheuvels wij hier rondom ons zien, was Garderen een middenpunt van volksverkeer, — ook tot verdediging. De naam herinnert aan een omheinde plaats, waar de heilige boom stond en de

volksvergaderingen werden gehouden. Men denke aan de namen Asgard, Midgard, en Utgard uit de fabelleer. Het gothisch en oudsaksisch Gards beteekent "huis en hof", en leeft nog in Garten, Garden, Jardin en het oud-Nederduitsch Gaarde.

De kerktoeren van Garderen is in den Romaanschen stijl, kennelijk aan de ronde pilasterbogen, die den loggen, zwaren vorm eenigszins breken. Digt bij de kerk zag ik weder de kerkhofminnende *Verbascum nigrum* met haar groote geele bloemen. — Ook de sleedoorn (*Prunus spinosa*) was hier talrijk.

Niet ver van Garderen ligt het gehucht Millingen, welks naam herinnert aan het Romeinsche "Milliarium". — Hebben de Romeinen hier eenmaal een weg gemaakt en een mijlpaal gezet, dan was dat voorzecker niet dan na een bloedigen strijd met de talrijke bewoners.

Wij zijn nu in de Meerveldsche heide en bij de beroemde en zoo dikwijls beschreven en bezongen Huneschans en het Uddelermeer. — In 793 heette deze plaats Uttiloch in Felaowa, maar van de schans wordt in geen oorkonde gewaagd. De beteekenis van dezen aan drie zijden met een wal omsloten, naar het meer open heuvel is nog niet voldoende uitgemaakt. Het volk achtte hem van ouds van de Hunen (reuzen) afkomstig, evenals de Hunebedden in Dronthe. Men heeft in dien heuvel gegraven en een groote massa houtskool en bewerkte vuursteentjes gevonden.

Het Uddeler meer is niet groot en ligt ten westen van de Schans. Riet en biezen wiegelen langs de oevers, witte waterleliën tooijen het oppervlak. Langs de oevers groeijen de Tormentil (*Potentilla Tormentilla*), de kleine zuring (*Rumex Acetosella*), turfmos (*Sphagnum*), de rozeroodde *Epilobium montanum*, veenhamels (*Eriophorum*), blaauwe gentianen, zonnedaauw, het zeer kleine duizendgraan (*Radiola linoïdes*), het vrouwenhaar (*Polytrichum*), het gele moeras-hertshooi (*Hypericum Elodes*) de zeldzame *Elatine hexandra* en in het water de in ons land nergens elders gevonden *Isoëtes lacustris*.

Een weinig verder naar den kant van Staveren ligt het Bleeker Meer, ook Prinsenmeer en Koningsmeer genoemd. Volgens de overlevering ligt hier de schat der Friesche koningen bedolven, gelijk de Nevelingenschat in den Rijn. Schatten en draken zijn meest het hoofdonderwerp der oudste volkssprookjes.

Maar ook in onzen tijd hebben beide nog de heerschappij in handen. De draken hebben nu echter andere namen. — Een der ergste is "de

armoede", steeds geducht door onze verkeerde begrippen omtrent liefdadigheid. Door aalmoezen wordt die draak groot en geweldig; — alleen Nijverheid kan hem overwinnen.

Hier groeit de giftige waterscheerling (*Cicuta virosa*), de zeldzame *Utricularia Bremii* met hare blaasdragende wortels en kruikachtige gele bloempjes, de vlottende bloembies (*Juncus supinus* v. *fluitans*) en op een klein eilandje in het meer een zeldzame varen (*Polystichum Thelypteris*).

In dit meer vond ik vele stukken van oude boomstammen, moerashout, dat zeer zwaar en hard geworden is. In Ierland worden uit zulk moerashout (bogwood) de zonderlinge beeldjes gesneden, die vieze bedelaars voorstellen en alleen door wansmaak in de salons geduld worden.

Een boerenwoning met een groep zeer dikke beuken vormt met het meer en de schans een open landschap, waarin ik weet niet welk een zwaarmoedige tint heerscht. Hier is iets gebeurd, maar wat? — Is hier eenmaal een groote veldslag geleverd tusschen Germanen en Romeinen, Sakkers en Franken, Heidenen en Christenen, en zijn de gesneuvelden op gindsche hoogte verbrand? — Of was het een gerigtsplaats of een algemeene verbrandingsplaats voor de lijken van het volk, terwijl de asch der edelen onder gindsche kleine hoogten werd verzameld? Of zijn wij bij het graf van een beminden Vorst, in den strijd gesneuveld, en wien door zijn treurend volk hier de laatste hulde is gebracht?

Toen maakten de Gothen
Een heuvel op de helling, hoog en breed,
Van verre te zien voor de zeevaarders,
En betimmerden in tien dagen
Het grafteeken voor den held; — den heldersten der branden
Omringden zij met een wal.....'

De geschiedenis zwijgt. Misschien zal eenmaal een taalvorschcr, onder den indruk van dien eenzamen heuvel en die troosteloze heide, —

Gevorhton tha Vedra leóde
hlaev on hliðhe, se väs heah and brād
vaeglidendum vīde to syne,
and betimbredon on tyn dagum
beadurōfes bēen, bronda beorhtost
veallē bevorhton.....

BEOVULF, 3157—3163.

den naam Felaowa trachten af te leiden van het angelsaksisch Feall: Dood. — Die naam zou dan beteekend hebben: Doodenveld.

Oostwaarts boeit ons een breede heuvelrug met een donker woud bedekt. Dat zijn de Soorensche en Wieselsche bosschen, eene oppervlakte van ruim 2000 bunders bosch; het hoogste en boschrijkste gedeelte van de Veluwe en van geheel Nederland.

Wij verlaten het eenzame Meerveld en volgen een in die rigting glooiend opwaarts gaanden grindweg. Die weg is regt en gaat tusschen de boomgroepen schijnbaar steil omhoog als tegen een hoogen berg. De heide wordt meer en meer heuvelachtig; weldra komen eenige boomgroepen, en eindelijk zijn wij aan den ingang van het woud. Wij zijn in het Hoog-Soerensche bosch, in oude oorkonden als Sylva in Suoron of Suornum en Suerre-holt bekend. Bij KILIAAN vind ik een woord Soore of Sore, dat "schraal" beteekent. Ook is er een "Soerel" bij Elburg en het Soersop in de Velser duinen.

Ter wederzijde van den weg staan hooge eiken en beuken, die een schaduwrijk gewelf vormen. De heuvelachtige grond onder de boomen is letterlijk bedekt met de glanzige blaadjes en vuurroode vruchtjes der vossbessen. Nergens zag ik zooveel vossbessen als hier. Waarom worden die liefelijke plantjes niet meer in plantsoenen gekweekt als grondbedekking onder de boomen? Meestal toch ziet men in onze parken onder Amerikaansch pruikplantsoen den kalen grijzen grond. Onze meeste parken en buitenplaatsen hebben iets koude. Te veel halve kunst; niet de kunst, die, in de natuur opgegaan, een beeld tooverd dat geheel is als de natuur — en toch iets anders — een nieuwe, schoone, veredelde natuur, — dat is de ware kunst.

Brede, goed onderhouden jagtwegen doorkruisen het bosch in alle rigtingen. 't Is als zijn we in de nabijheid van een groote stad. Toch is het bosch zeer eenzaam; alleen bij het Aardhuis en te Hoog-Soeren, op eene opene vlakte tusschen bouwlanden, zien wij menschelijke woningen. Overal blijkt dat het bosch goed wordt beheerd en onderhouden, zonder dat de indruk van oorspronkelijkheid wordt gestoord. Als rijksdomein was het bosch in treurigen toestand en zelfs zijn ondergang nabij, — als kroondomein is het een bosch geworden dat, mijns inziens, tot de heerlijkste monumenten van Nederland behoort en zelfs met buitenlandsche bosschen mag worden vergeleken. Soeren is een vorstelijk bosch — maar eenzaam. Ik heb mij echter in veel drukker bezochte bosschen wel eens eenzamer gevoeld.

Weinigen zoeken de eenzaamheid, en merkwaardig is het te zien, hoe de mensch de grootste bezwaren trotseert om der gezelligheid wille. Stiklucht, sigarendamp, koortsig-warme schouwburg-hokjes, togtige portalen, vervelende salons, een kleeding, waarover het nageslacht zich nog lang zal vrolijk maken — dat alles draagt en verdraagt hij geduldig om — zijns gelijken te zien.

Maar op een groenen heuvel, onder hooge boomen, met een of twee vrienden, dan gevoelt hij dat er nog een andere soort van gezelligheid is, — die vroeger bestaan heeft en langer zal duren.

Langs een der breede jagtwegen trachten wij meer in de afgelegenste gedeelten van het bosch binnen te dringen.

Achter Hoog-Soeren is een steile, door zwaar geboomte beschaduwde heuvel, van waar men een ruim uitzigt heeft op het lichtgroene jonge eikenhout der tegenover liggende hoogten, in de diepte gescheiden door een slingerend voetpad. Hier groeit de kraaiheide en doet ons denken aan Hulsthorst. Hier staat een bank, de koninginnebank, en dien naam waardig. Hier, op het hoogste punt van den bodem van Nederland, zeggen wij: Nederland is toch een goed land, als wij Nederland maar goed kennen, en onze oorspronkelijkheid niet begraven onder slechte vertalingen.

In de oudste en wildste gedeelten van het bosch zijn nog kolossale eiken en beuken, die nimmer de schendende bijl hebben gekend, maar in hun hoogen ouderdom de volle kracht der jeugd hebben behouden. Ik zag daar enkele eiken, die vijf tot zeven zware stammen hadden gevormd, evenals het beroemde Nid-d'aigle in het bosch van Fontainebleau; de beuken munten uit door hooge zuilvormige stammen, die eerst op 50 voet een kroon vormen. Zulke hooge, meestal eenigzins schuin omhoog rijzende, gladde, als uit arduin gehouwen beuken zag ik nergens dan in het Soerensche bosch.

De oudste gedeelten vervallen echter langzamerhand en worden door jong plantsoen vervangen. De breede stronken der oude gevelde boomen blijven in den grond en daartusschen groeit het nieuwe hout en vormt zich een nieuw bosch. Hier wordt afgebroken en opgeruimd, maar ook opgebouwd en aangeplant. Hier is de mensch werkzaam zooals hij in alles werkzaam moest zijn.

Sommige partijen in het Soerensche bosch herinneren aan het bosch van Fontainebleau. Het is niet zoo groot, maar ook niet zoo somber en eentonig. Geheele vakken van het bosch van Fontainebleau hebben

geen onderhout, zelfs geen vriendelijk plantentapijt. Onafzienbaar strekken zich die middelmatige dikke stammen uit in de duistere verte, en daaronder groeit niets dan hier en daar een stekelige struik, de Muizendoorn (*Ruscus aculeatus*), die in Nederland niet voorkomt en wiens kleine bloempjes bijna niet zichtbaar zijn.

Hoeveel lagchender zijn hier de vossebessen, die overal onder de hooge boomen den bodem bekleeden? Wie echter met de plantenbus op Hoog-Soeren losgaat, zal niet voldaan terugkeeren. De flora is er niet rijk aan soorten. De lagere heiden in den omtrek en naar den kant van Apeldoorn leveren beter oogsten.

Ginds liggen groote dennen geveld, en men is bezig aan het vervoeren naar het naaste station Asselt, van waar veel hout uit Soeren verzonden wordt. De arbeiders met den langen houtwagen en de geduldige paarden in dat hooge woud, bij het ongelijk doorvallend zonlicht, schijnen op een Ruisdaal te wachten.

Wij wandelen langs een breeden open jagtweg, aan de eene zijde langs jong eiken plantsoen, aan de andere zijde met zware, stout oprijzende beuken, wier stammen hier en daar schuin over den weg hangen als palmen. Onder die beuken is eene afgeplatte hoogte, rondom welke men nog zeer goed een zodenbank kan herkennen. Die hoogte en de zodenbank zijn geheel met vossebessen bekleed. Hier is de koningstafel, waar onze Stadhonder-koning WILLEM III op zijn jagttogten het middagmaal hield.

Gelijk de namen van HENRI II en DIANE DE POITIERS onafscheidelijk verbonden zijn aan Fontainebleau, zoo leeft hier in het Nederlandsche jagtbosch overal de herinnering aan WILLEM III.

Ernstig stemt de gedachte aan Neerlands grooten Vorst, aan den onverzettelijken tegenstander van LODEWIJK XIV. Met hem is het roemvolle eerste tijdperk van de oude Republiek gesloten. Met zijn dood begon een tijd van zwakheid, bederf en wanorde, waaruit wij nog niet geheel verlost zijn.

Dit eeuwenoude woud heeft onze vaders gezien in hun volle kracht; het vervult ons met moed voor de toekomst. Als de wereld ons nog eert en bewondert, is het omdat wij een echt Germaansch volk zijn, dat de oorspronkelijke zeden der voorvaders het getrouwst heeft bewaard.

Zoolang eerlijkheid en goede trouw nog tot onze volksdeugden behooren, zoolang het Huisgezin hier nog den grondslag der samenleving vormt, zoolang Orde en Maat hier nog worden gehuldigd, zoolang wan-

hopen wij niet aan het lot van Nederland en zijn heerlijke Koloniën.

En als wij daaraan vasthouden met een weinig van den onverzettelijken geest van onzen heldhaftigen Stadhouder, dan is voor Nederland nog eene edele toekomst weggelegd; dan zal eenmaal, gelijk vroeger, van hier uit een nieuw en krachtig leven opgaan in het zieke Europa.

Op het Loo waait de vaderlandsche vlag: de Koning is er. Op het Loo zijn trotsche boomgroepen en fluweelen grastapijten en heerlijke bloemen. Daar, op een sierlijke rustbank, aan den oever van den grooten vijver herdenken wij onzen togt, onder de toonen der muziek, terwijl honderde wandelaars heen en weder gaan langs de Koninklijke tent. Wij zijn weer onder de menschen, — die veel bewogen zee met haar eb en vloed, haar klippen en draaikolken. Maar te midden van dit rusteloos gewoel zijn wij met ons hart nog in de eenzame zonnige bosschen, onder de plegtige dennen, op de vale heide, op de luchtige heuvels, bij de roode vossebessen en blaauwe klokjes, tussehen de stille graven onzer vaders, — en met dat beeld voor oogen hervatten wij getroost ons dagwerk.

Januarij 1880.
